

Kulturell livskraft

46

Innbyggere i lokalsamfunn takler uttynning og avfolkning forskjellig. Denne evnen kalles her kulturell livskraft, og fenomenet blir belyst gjennom forskningsmateriale som er samlet inn i slike lokalsamfunn. Denne typen livskraft skapes av lokale nøkkelpersoner i samhandling med overlokale organisasjoner og myndigheter. De lokalt definerte kvalitetene må få aksept og anerkjennelse av myndigheter som fordeler ressurser. Slik anerkjennelse er med på å skape verdighet og oppmuntrer til handling.

*Bjørn Bjerkli, Asle Høgmo
og Allan Sande*

I denne artikkelen vil vi forsøke å fange opp aspekter ved begrepet livskraft som ikke uten videre kan kvantifiseres, f.eks. gjennom demografi, økonomiske forhold eller velferdstilbud. Vi vil se på evnen mennesker i lokalsamfunn har til selv å påvirke stedsutviklingen og medvirke til kompenserende prosesser for å motvirke effekter av uttynning og avfolkning (Aasbrenn 1989, 1991b). Denne evnen gir seg utslag i handlinger og hendelser som viser hvordan livskraft framtrer som fenomen i et lokalsamfunn. Denne handlingsevnen vil vi definere som *kulturell livskraft*. En slik forståelse av livskraft er vanskelig å operasjonalisere, da den også står for en subjektiv kvalitet ved mennesker eller grupper av mennesker.

Ut fra en slik forståelse kan vi ikke uten videre lage en rangering mellom lokalsamfunn og si at det ene er mer livskraftig enn det annet. Potensialet til kompenserende handlinger er til stede så lenge det finnes innbyggere. Slik eksisterer kulturell livskraft som potensiale i alle lokalsamfunn. Imidlertid finner vi at det kan være store forskjeller lokalsamfunn imellom, både i måten potensialet aktiviseres og i graden av aktiveringen. Et viktig mål blir å forstå hvordan en slik handlingsevne mobiliseres, og hvordan forskjellige rammebetingelser virker. Disse formes både lokalt (interne betingelser) og gjennom utviklingen el-

lers i samfunnet (eksterne betingelser).

Lokalsamfunn som symbolske konstruksjoner

Som subjektivt fenomen er kulturell livskraft i stor grad å regne som en metafor. Det står for en kvalitet som kan knyttes til lokalsamfunns evne til å overleve som sosiale fellesskaper. Ved å knytte begreper som f.eks. "driftig", "livskraftig", "de får ting til", osv., til steder, kan vi også si at kulturell livskraft er knyttet til symbolske konstruksjoner. Vi kan si at folk konstruerer lokalsamfunnet på det symbolske planet, og derigjennom blir det et lager for mening i hverdagen, og eventuelt en ressurs (Cohen 1985). Men dette skjer ikke utenfor konkrete sammenhenger. Livskraft som symbol blir, som andre tegn eller koder, produsert og reproduert som del av det sosiale livet som leves på stedet (Grønhaug 1973). Det stedet en kommer fra og de folkene en bor sammen med, danner ofte grunnlaget for eget selvilde og identifisering med den sosiale gruppen. Livskraft har dermed nær sammenheng med identitet, og kan forstås som kollektive og subjektive fenomener som skapes av "egen kraft", gjennom daglig samhandling, arbeid og sosiale og kulturelle sammenkomster.

Egen identitet og felles kulturell livskraft skapes i relasjon til andre, det

Om undersøkelserne

Artikkelen bygger på fem studier av steder og distrikter som har vært preget av nedgang i folketallet. Materialet er hentet fra et forskningsprosjekt finansiert av Norges allmennvitenskapelige forskningsråd (nå Norges Forskningsråd) og undersøkelsene er utført ved Nordlandsforskning. Det er gjennomført feltarbeid, og den metodiske tilnærmingen har bestått av en kombinasjon av deltakende observasjon i lokalsamfunnene, intervju med sentrale personer i bygda, intervju med sentrale personer i kommunen og kildestudier av historisk materiale. Forskerne har forsøkt å sette seg så godt som mulig inn i bygdefolkets egne forståelser og handlinger i forhold til at det blir færre folk i bygda.

være seg lignende bygder eller et sentrum. Makt er konsentrert i sentrum. Derfor vil det være særlig nødvendig med sentrums aksept og anerkjennelse av de lokale kvaliteter. Slik vil et sentrum være like viktig som det gjeldende lokalsamfunn i den symbolske konstruksjonen. Dene prosessen må skje innenfor virksomhetsfelter hvor livskraft kan få en konkret uttrykksform. Dette er kanskje noe som stiller de største utfordringer. Mange av de virksomheter som har vært bygdeorienterte og skapt liv og røre, er jo nettopp stemplet som lite effektive og ulønnsomme, og trenger til rasjonalisering. Utflytting av folk er del av en slik rasjonalisering, og uttynningsbygder er dermed til dels både innad og utad blitt sett på som lite levedyktige. Det kan dermed ofte være vanskelig å knytte livskraft i uttynningssamfunn direkte til næringsliv. Symbolkonstruksjonen vil derfor skje innen andre deler av samfunnslivet. I de senere årene har dette i særlig grad vært synlig innenfor kultursektoren (Bjerkli 1991). Men heller ikke denne har alltid fungert som et virksomhetsfelt, hvor lokalsamfunn har vært i stand til å integrere bygda i det videre samfunn. I mange tilfeller

har sektorens midler gått med til å bygge ut kulturell infrastruktur i kommunesentra (Brox 1980, Kanstad og Kindseth 1983, Båtevik 1990). Mindre bygdesamfunn defineres ofte utenfor bruken av slike virkemidler. Men vi ser også at folk i uttynningssamfunn har vist kreativitet og klart å knytte lokale kvaliteter til arbeid både innenfor kultursektoren og andre sektorer der muligheter har åpnet seg. Et slikt eksempel er muligheten til å få økonomisk støtte fra landbrukssektoren til å vedlikeholde gamle kulturlandskap (Bjerkli 1992). Et problem er at slike tiltak kan være for snevert definert og ikke åpner for lokale initiativ til å fremme egne kvaliteter, noe som kunne ha bidratt til å skape symbolsk livskraft.

Vi kan si at egnede virksomhetsfelter er en forutsetning for kulturell livskraft, en annen er organisering av de personer som skal delta. Dette skal vi se nærmere på i det følgende.

Mobilisering av uformelle nettverk

Et lokalsamfunn kjennetegnes ved at nesten alle kjenner hverandre som medmennesker. Forholdene mellom

folk bygger på vennskap og kjennskap, som igjen kan mobiliseres av personer for å gjøre noe eller oppnå noe som ansees som verdifullt. De en kjenner, kan man betro seg til eller bytte noe verdifullt med. Noe av det mest verdifulle er å oppnå anerkjennelse som et likeverdig menneske av personer med anseelse. Systemer av personlige vennskap eller kjennskap kalles sosiale nettverk, og de er ofte uformelle av karakter (Barnes 1954, 1990, Wadel 1992). Nettverk har ikke grenser, men kan aktiviseres på ulike arenaer gjennom å definere samtaler og gjøremål som vennskapelige (Greve 1991). Slike personlige nettverk kan oppstå over alt i både bygd og by.

Når folketallet går ned i en bygd, kan dette føre til at slike bånd blir mobilisert for å skape ny livskraft. I tidligere tiders lokalsamfunn ble ofte dette forholdet mellom folk i bygda mobilisert for å skape ny livskraft i krisetider. Folk hadde dype moralske forpliktelser til å hjelpe hverandre både i familien og i lokalsamfunnet. Disse uformelle forbindelsene mellom hushold kan kalles horisontale nettverk. Moderniseringen av dagliglivet har til

dels erstattet lokale nettverk mellom hushold og familier med større formelle ordninger gjennom offentlige og private organisasjoner som strekker seg ut over hele landet. Velferdsstaten har overtatt som et sosialt sikkerhetssystem gjennom trygdeordninger og overføringer. De gitte systemer styres utenfor lokalsamfunnet og består som regel av eksperter som arbeider etter formelle forvaltningsprinsipper. Det å få tak i velferdsstatens ressurser og arbeidsplasser krever nye ferdigheter og kvalifikasjoner. Disse oppnås gjennom utdanning og erfaring. Når en person i bygda bruker vennskapet med en tidligere studiekamerat i sentralforvaltningen for å skaffe bygda en ny arbeidsplass, kan dette kalles et vertikalt nettverk. Lokalsamfunn i dag trenger ofte slike personer med formell utdanning med de rette forbindelsene. Til en viss grad kan formell utdanning kompenseres med praktisk yrkeserfaring og organisasjonsarbeid innenfor vertikale nettverk, f.eks. gjennom politikk eller landsdekkende organisasjoner. Ressurssterke personer kan transformere og konvertere nye ressurser, kunnskaper og teknologi fra storsamfunnet inn i lokalsamfunnet. Dette kan revitalisere et stagnerende lokalsamfunn.

Et samfunn med befolkningsnedgang kjennetegnes ofte ved at slike ressurspersoner flytter, eller at de som blir igjen hindrer hverandre i å hente inn nye eksterne betingelser, som for eksempel profesjonsbaserte nettverk knyttet til offentlige midler og private markeder. Nye betingelser for å skape kulturell livskraft blir ikke nedfelt i bygda. Vi kan si at ny livskraft bygger på to parallelle mobiliseringsprosesser i sosiale nettverkssystemer. Forbindelsene som blir mobilisert for å skape ny livskraft mot "avfolkningspøkelser", bygger på å koble seg vertikalt opp til velferdsstaten og trekke med seg lokalbefolkningen i den sam-

me bevegelsen. Dette arbeidet utføres ofte av en liten kjerne av nøkkelpersoner i bygda som handler i fellesskap. Disse personene har ofte nettverksforbindelse vertikalt, forskjellige formelle kvalifikasjoner, erfaringer og innpass i lokale, private og offentlige virksomhetsfelter som de bruker strategisk i mobiliseringen. Små tette nettverk er en utrolig sterk kraft i mobilisering av folk til felles krafttak. Slik kan vi si at kulturell livskraft oppstår når vertikale nettverksbånd blir horisontalt integrert i lokalsamfunnets mobilisering for å overleve som sted. Det sosiale rommet blir utvidet ved bruk av nettverk over et større fysisk areal, og lokalsamfunnet utvider sine grenser. Lokalt kan et fenomen som en strategisk handlenetvennekrets få uttrykk gjennom en formell organisasjon, f.eks. et husmorlag, eller en mer uformell sammenslutning, f.eks. en "gutteklubb" (Bjerkli, Sande og Høgmo 1991).

For å vise mobiliseringen gjennom nettverk vil vi beskrive to uttynnings-samfunn med ulike betingelser i nettverk til storsamfunnet. Disse to eksemplene er valgt fordi de viser ytterpunktene av typer lokalsamfunn. Ulikheten består i nærhet til sentrum og mulighetene til å utnytte transportteknologi for å utvide det sosiale rom.

Uttynningssamfunn som "korthus" eller "trekkspill"

Forskjellige geografiske områder med offentlig infrastruktur, som f.eks. vegsystem og offentlige båtruter, danner ulike muligheter og begrensninger som trengs for opprettholdelse av nødvendige institusjoner i et lokalsamfunn. Vi skal i det følgende beskrive to typer bygder i to ulike typer geografiske områder. De to samfunnstypene i disse områdene kan nok forstås ut fra deres ulike naturgitte forutsetninger for opprettholdelse av regulær kommunikasjon, men de

er også et resultat av at den lokale politikken over tid har utformet ulike former for lokal og kommunal integrasjon og ulike former for tilknytning til storsamfunnet. Stedene vi beskriver er reelle, men her anonymisert.

Øysund er en kystkommune i Nord-Norge med under 2000 innbyggere fordelt på et titalls små bygder og med ekstremt desentralisert bosetting og en ekstrem desentralisering av alle organisasjoner. Hovednæringene er fiske og jordbruk. Havet har inntil nylig vært den eneste kommunikasjonsåre mellom de forskjellige bygdene i kommunen. De vanskelige kommunikasjonsforholdene er årsaken til vedvarende mobiliseringer i og konflikter mellom bygdene om plassering av kommuneadministrasjon og forskjellige kommunale institusjoner som skole, teknisk etat og helsetjenester. Resultatet er blitt at kommuneadministrasjonen er delt opp og plassert i flere bygder. Skolestedet er også ekstremt desentralisert. Kommunen har dermed ikke noe naturlig sentrum og er preget av liten grad av differensiering, og dermed også av liten grad av konstruktiv integrering. Bygdene står samlet om ett prinsipp: en bygd skal ikke ha noe mer enn en annen. Nesten alle bygdene har en skole og en handelsmann som også er fiskekjøper og poståpner. De få organisasjonene bygda har, er utformet for å tjene mange formål, i tillegg til det som er deres utgangspunkt. Organisasjonene blir dermed allmenne bygdearenaer og gir bygda et sammensatt horisontalt sosialt nettverk der viktige offentlige og andre posisjoner blir samlet hos noen få personer. Nettverket gir sterke koblinger mellom de ulike offentlige organisasjonene i hver bygd. Den enkelte bygd har som følge av den administrative struktur i kommunen en svak kobling til velferdsstaten. Når konflikter oppstår eller folk faller fra ved flytting eller død, blir denne struktu-

ren problematisk. Det kan være svært problematisk å fylle tomrommet som da oppstår. På grunn av vanskelige kommunikasjoner til andre bygder, er eventuelle organisasjoner der ikke tilgjengelige som kompenserende faktor. I slike tilfeller kan deler av bygdas sosiale struktur bryte sammen, og rask avfolkning kan bli resultatet.

Bygda *Utvær* led en slik skjebne for noen år siden, da bygdas karismatiske leder falt fra. Ny tilflytting til bygda har senere skjedd, etter at en ny ressursperson kunne ta over de samme funksjonene i bygda. Bevisstheten om en slik felles skjebne - faller en person, faller alle - henger over flere bygder. Dette skaper nok en sterk bygdesolidaritet, men de handlingsløsninger folk velger, blir samtidig et hinder mot å knytte seg til og ta inn velferdsstatens goder til kommunen og bygdene. Bygda er også svært sårbar for indre konflikter ved skifte av nøkkelpersoner i kommunen og i de frivillige organisasjonene.

Skogelv er en innlandskommune på Østlandet med om lag 2500 innbyggere, med en spredt bosetting der folks hovednæring består av jordbruk og skogbruk. Kommunen har ikke noe markert sentrum. Kommunen er stor i utstrekning, men det er gode vegforbindelser mellom de ulike bygdene. Etter hvert som kommunen har utviklet et moderne offentlig system av organisasjoner og institusjoner, er de ulike funksjoner, her som i kommunen Øysund, fordelt på de forskjellige bygder. Dermed har kommuneadministrasjonen også her fått en viss desentralisert utforming, men på langt nær så ekstrem som i Øysund. Skolen er samlet i to bygder. Den største delen av kommuneadministrasjonen er samlet i ei bygd. Sosial- og helseetaten er samlet i ei anna bygd. Utviklingen av den private sektor, der kommunen også medvirker, skjer i vesentlig grad i ei tredje

bygd. Det er med andre ord over tid utviklet en arbeidsdeling mellom de forskjellige bygdene om hvilken rolle de skal spille i utviklingen av kommunen som helhet. Denne arbeidsdelingen er mulig, blant annet på grunn av godt utbygd vegnett. Folk kan relativt enkelt reise mellom de forskjellige bygdene alt etter hvilke offentlige institusjoner de trenger kontakt med.

De mindre bygdene har imidlertid mistet de fleste interne institusjoner de tidligere hadde, som butikk, skole og postkontor. Men de voksne fortsetter å bo i disse bygdene og bruker nabobygdenes utbygde tjenesteapparat.

Skogvann er ei slik bygd som beskrevet over. For 40 år siden hadde den skole, butikk, postkontor og en rekke andre små offentlige institusjoner på bygdenivå. Så forsvant skolen, der nest postkontoret og senere butikken. Befolkningen har på 40 år gått ned fra 300 til 100 innbyggere, og har endret aldersstruktur. Det flytter ikke nye folk til Skogvann, men stedet vil som andre små bygder i kommunen sannsynligvis ikke bli avfolket. Bygda eksisterer ikke lenger som et differensiert lokalsamfunn, men folk bor her og reiser på arbeid hver dag til forskjellige deler av kommunen etter behov. Selv om de forskjellige offentlige institusjonene er samlet i sine respektive bygder, er de ikke bygdeinstitusjoner, men kommunale. Sammenlignet med Øysund har Skogelv kommune utviklet en moderne kommunestruktur, med en mer differensiert og integrert kommuneorganisasjon som også har en tilfredsstillende tilknytning til velferdsstaten. Dermed har Skogelv i mye større grad enn Øysund blitt i stand til på kommunalt nivå, å utvikle et godt tilbud av offentlige goder til befolkningen. Innenfor det private organisasjonslivet har denne organisasjonsformen også fått konsekvenser. Ettersom det loka-

le grunnlaget for foreningsaktivitet er blitt for spinkelt, har innbyggerne knyttet seg opp til foreninger på et kommunalt eller regionalt nivå. Slik blir steder som Skogvann ikke like avhengig av lokale nøkkelpersoner som Utvær.

Øysund er truet av avfolkning. Bygdene i kommunen er hver for seg "små korthus" når det gjelder å opprettholde fast bosetning. Dette både samler og splitter kommunen. Folk står samlet mot den ytre fiende, avfolkningsspøkelset. Men de er uenige i de fleste spørsmål som dreier seg om bygdevis fordeling av offentlige goder. Staten kan også i visse høve framstå som en ytre fiende når den ut fra folks lokale perspektiver ikke yter nok til utvikling av offentlige goder. Skogelv danner en regional trekkspill-økologi, der en på kommunalt nivå har vært i stand til å modernisere og utvikle kommunen hva tilbud av offentlige goder angår, på tross av den gradvise nedgangen i folketallet. Ingen bygder i Skogelv har en objektiv eller subjektiv trussel om sammenbrudd hengende over seg, slik mange bygder i Øysund har det.

Å overleve som livskraftig samfunn?

For mange uttynningssamfunn er det et reelt spørsmål om de er i stand til å skape kulturell livskraft for å overleve. De to eksemplene representerer på mange måter ytterpunkter av typer uttynningssamfunn, det fragmenterte og det integrerte lokalsamfunn. De fleste vil kanskje befinne seg mellom disse ytterpunktene og kan karakteriseres ved at de i enkelte sammenhenger kan knytte seg til overløkalte organisasjoner etter evne og behov, mens de i andre sammenhenger er svært avhengige av lokale nøkkelpersoner for å skape dynamikk.

Et poeng er at i samfunn der nettverkene er preget av ekstrem vertikal

integrering, kan den horisontale integrering opphøre. Handlinger og interesser knyttes til vertikale systemer og nettverk som tilfredsstiller de fleste behov. Dette kan svekke stedet som preferanse, eller at stedspreferansen er knyttet til ikke-sosiale verdier, f.eks. at en bor nær naturen. Dette kan på sikt skape nye konfliktlinjer lokalt, f.eks. i forhold til hvordan lokale ressurser skal utnyttes, til fritidsformål eller til næringsvirksomhet. Dette kan igjen svekke stedets basis som et sosialt anliggende og føre til fraflytting. Lokalsamfunnet blir omformet fra å være et lokalt fellesskap til å bli en satelitt tilknyttet forskjellige regionale systemer.

Det motsatte vil være lokalsamfunn uten særlig vertikal integrering, men med horisontal integrering rundt spesielle interesser som bare opptar bygdefolket. Lokalsamfunnet framstår da som en subkultur, og i ekstreme tilfeller som utmeldt av samfunnet. I slike tilfeller kan vi snakke om en "hillbillysering" av lokalsamfunnet, hvor verken innbyggerne selv eller samfunnet utenfor er særlig interessert i noen dynamisk stedsutvikling.

Dermed blir det også viktig for steder med god vertikal integrering å få til rammevilkår for horisontal integrering, og omvendt i samfunn med horisontal integrering å skape interesse for vertikal tilknytning. Det viktige blir å skape virksomhetsfelter på nasjonalt/regionalt nivå og arenaer lokalt hvor lokale kvaliteter kan utvikles og verdsettes. Slik kan lokal dynamikk utvikles.

Stedet *Flatnes* er et eksempel på hvordan nettverk lokalt og regionalt/nasjonalt er integrert i felles virksomhetsfelt. Arenaer er skapt lokalt, slik at lokale uttrykk kan komme fram og verdsettes både i nærmiljøet og i landet ellers. Innenfor et kulturelt felt har lokalbefolkningen klart å knytte

profesjonelle aktører til stedet, men samtidig selv vært med å utforme premissene for dette, både idémessig og konkret, f.eks. gjennom dugnadsarbeid. Et større kommunalt kulturarrangement har også virket som en arena som har integrert de lokale uttrykksformene i en større sammenheng. Uten en slik mulighet ville det vært vanskeligere å gjøre folk utenom stedet oppmerksomme på de lokale kvalitetene og dermed til deltakere i stedets utvikling. Denne fokuseringen i en større sammenheng har også medvirket til økt bevissthet blant innbyggerne om stedets kvaliteter og hvordan disse kan være med på å skape positiv utvikling. Dette er en utvikling som kan spores i siste halvdel av 1980-tallet, etter en 30-årsperiode med befolkningsnedgang. Nå synes stedet å skape interesse for nyetableringer, noe som blant annet kommer til uttrykk ved at boliger som er til salgs, har kjøpere, og dette ikke bare som feriesteder.

Et viktig poeng er at de lokalt definerte kvalitetene får aksept og anerkjennelse på nivåer med myndighet til å fordele ressurser. Dette er med på å gi steder og folk verdighet og oppmuntring til handling, slik at lokalsamfunnet kan konstrueres, både på det konkrete og symbolske planet, som et livskraftig sted.

Litteratur:

Aasbrenn, Kristian (1989): "Uttynningsamfunnet. Det demografisk uttynnede - men ikke avfolkede - utkantsamfunn. Tidsskrift for samfunnsforskning, 30, 509-519. Oslo.

Aasbrenn, Kristian (1991a): *Stedsutvikling - nøkkelen til utvikling av livskraftige stedssamfunn?* NLVF-publikasjon 3/91. Oslo.

Aasbrenn, Kristian (1991b): *Uttynningssamfunnene. Om behovene for forskning, politikkutforming og tiltak.* Rapport nr. 7 Fagkonferanse 1991. NAVF. Oslo.

Barnes, John (1954) (1990): *Models and Interpretations. Selected Essays.* Cambridge. Cambridge University Press.

Bjerkli, Bjørn, Allan Sande og Asle Høgmo (1991): *Gutteklubb og husmorlag gir ny livskraft. Tre lokalsamfunnsstudier i 1990 av befolkningsnedgang og kulturell endring i nordnorske bygdesamfunn.* Rapport nr. 7 Fagkonferansen 1990. NAVF. Oslo.

Bjerkli, Bjørn (1991): *Fra tørrfiskkastning til kirkekonserter.* NF-rapport nr. 11/91 - 50 Nordlandsforskning. Bodø.

Bjerkli, Bjørn (1992): *Livskraft og symbolproduksjon.* NF-arbeidsnotat. Nr. 1017/19.

Brox, Ottar 1980. "Mot et konsolidert busettingsmønster". *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 21, 227-244.

Båtevik, Finn Ove (1991): *Busetnadsutvikling i pendlingsperspektiv.* Rapport nr. 7. Fagkonferansen 1990. NAVF. Oslo.

Cohen, Anthony P. (1985): *The Symbolic Construction of Community.* Routledge. London og New York.

Greve, Arent (1991): *Networks and Innovations in Knowledge Based Firms.* Scancor. Stanford University. USA.

Grønhaug, Reidar (1973): "Konstruksjon og destruksjon av tegn" i K. S. Johannessen og A. Utaker (1990): *Strukturalisme og semiologi.* Nordisk sommeruniversitets skriftserie no. 2.

Kanstad, Torbjørn og Ola Kindseth (1983): *Senterstruktur og bosetningsmønster.* Rapport nr. 3. Nordlandsforskning. Bodø.

Wadel, Cato (1978): "Noen samfunnsvitenskaplige synspunkter på begrepet lokalsamfunn" i Thuen og Wadel (red.) (1978): *Lokale samfunn og offentlig planlegging.*

Wadel, Cato (1992): *Utvikling av en modell for studie av lokale samfunn.* Konferanse-rapport. Norges Fiskeriforskningsråd. 1992.

Bjørn Bjerkli, Asle Høgmo og Allan Sande er forskere ved Nordlandsforskning.